

7. Tipuri de utilitarism. De ce fel este utilitarismul lui Mill?

Cuprins :

7.1. Tipuri de utilitarism după teza consecinționistă

7.2. Tipuri de utilitarism după teza eudemonistă

7.3. Intenție și motiv

7.4. Rolul principiilor secundare

Utilitarismul clasic de la începutul și mijlocul secolului al XIX-lea (Bentham, Mill, Sidgwick) a fost numai *prima* formă matură a utilitarismului modern. Acest curent etic, cel mai influent în lumea occidentală, a avut evoluția sa, cunoscând forme diverse succesive. Pe unele dintre ele le vom indica în cele ce urmează, avertizând cititorul că utilitarismul lui Mill nu este cea mai elementară formă a teoriei utilitariste, el fiind beneficiarul unor îmbunătățiri semnificative chiar în comparație cu utilitarismul lui Bentham¹. Utilitarismul actual cunoaște, cum era de așteptat, ipostaze încă și mai sofisticate decât cea a lui Mill.

Într-o formă mai generală decât aceea prezentată la sfârșitul capitolului trecut, am putea spune că **principiul utilității** este o combinație a două teze: (1) **teza consecinționistă**: *X e dezirabil* (în particular, *corect*) ddacă consecințele sale, Y, sunt intrinsec *bune* (*good*) (adică sunt niște stări de lucruri cărora orice persoană rațională le-ar aprecia valoarea) și (2) **teza eudemonistă**: care explică în ce constă acest *bine* relevant, Y, (numit, în tradiția utilitaristă, „fericire”) și ce metode de evaluare (măsurare) a lui avem. Din variația acestor două teze rezultă diferitele variante de utilitarism.

---

¹ Pentru criticile aduse de Mill utilitarismului lui Bentham, vezi J. S. Mill, *Eseuri etice*, Paideia, 2003 (ed. V. Mureșan).

Caricatură a parlamentarului Mill.

7.1. Tipuri de utilitarism după teza consecinționistă

Să vedem mai întâi care ar putea fi **variantele tezei consecinționiste**: X e *dezirabil* (*corect*) dacă consecințele sale, Y, sunt *bune*.

(i) Variabila X poate fi o *acțiune singulară*. Acesta e cazul așa-zisului **utilitarism acțional** (*act-utilitarianism*). Din perspectiva acestei forme elementare de utilitarism – cea mai simplă formă - evaluarea *morală* se face luând pe rând *fiecare acțiune singulară* în parte și măsurându-i consecințele: dacă cele bune depășesc în mărime pe cele rele atunci acțiunea respectivă e *corectă*. Dacă distingem acum între „criteriul” corectitudinii/incorectitudinii (ce *face* ca acțiunea să fie corectă sau incorectă, indiferent dacă noi știm cum este ea), respectiv „procedura de decizie” sau „metoda de determinare” a corectitudinii/incorectitudinii (cum *aflăm* că o acțiune e corectă sau incorectă), vom observa că în cadrul acestei forme de utilitarism distincția despre care tocmai vorbim *nu* se face: criteriul maximizării utilității e identic cu procedura de decizie. Mill nu a susținut această formă elementară de utilitarism, deși ea i-a fost adesea atribuită, mai ales în manualele pentru începători. Poate că Bentham ar putea fi încadrat în această categorie de utilitariști. În această interpretare, a ucide deliberat o persoană pentru a salva alte 10 vieți e o acțiune moralmente corectă pentru că maximizează bunăstarea generală. S-a obiectat de îndată acuzând utilitarismul că justifică sacrificarea unor vieți nevinovate, a minorității în avantajul majorității și că ne cere prea mult: să calculăm consecințele fiecărei acțiuni în parte, ceea ce e practic imposibil. Soluția a fost un pas spre deontologism - utilitarismul normativ.

(ii) Variabila X poate fi o *regulă*. Vom vorbi atunci de un **utilitarism normativ** (*rule-utilitarianism*): o *clasă* de acțiuni e corectă dacă e în acord cu o normă sau regulă morală care a fost obținută printr-o procedură utilitaristă (respectarea *în general* a regulii maximizează utilitatea). În acest caz, așadar, criteriul și procedura de determinare a corectitudinii/incorectitudinii unei acțiuni particulare este acordul/dezacordul ei cu o regulă morală (o „datorie”) adoptată după standardul utilitarist al maximizării binelui. J. Urmson a fost primul care a susținut că Mill e un utilitarism normativ, interpretare contestată de alți critici și abandonată ulterior. În acest caz, sacrificarea unei vieți pentru a salva alte zece e corectă numai dacă există o regulă morală recunoscută social care să prescrie această acțiune.

Subliniez că în ambele cazuri de mai sus nu se face distincția între *criteriul* obiectiv al corectitudinii morale și *procedura de decizie*; cu alte cuvinte între *a fi* corect și *a dovedi* că e corect. În realitate, o acțiune poate *fi* în mod obiectiv corectă fără ca noi să putem determina acest lucru, deci fără a *ști* că ea este așa. Dacă distingem criteriul de procedura de decizie, atunci obținem o altă variantă de utilitarism care e o combinație între (i) și (ii):

iii) **Utilitarismul acțional multi-nivelar**. O acțiune e corectă dacă face parte dintr-o *clasă* de acțiuni prescrisă de o datorie morală, datorie care, atunci când intră în conflict cu o altă datorie, punându-ne într-o dilemă morală, primește prioritate sau nu în raport cu cealaltă datorie prin aplicarea directă a principiului utilității. În acest caz, *criteriul* valorii morale a unei acțiuni e maximizarea fericirii generale (ca la utilitarismul acțional) iar *procedura de decizie* constă fie în raportarea acțiunii la regulile sau codurile morale acceptate de societate pe temeiuri utilitariste (o procedură de decizie comodă, pentru viața de zi cu zi), fie în utilizarea directă a principiului utilității (deci în calculul consecințelor – dar aceasta numai în cazuri ambigue, de conflict al datoriilor sau de introducere a unor datorii noi). R. M. Hare și R. Crisp cred că Mill poate fi încadrat mai degrabă în această categorie, mai sofisticată, de utilitariști și invocă în sprijinul acestei interpretări capitolul II, 24-25 din *Utilitarismul*.

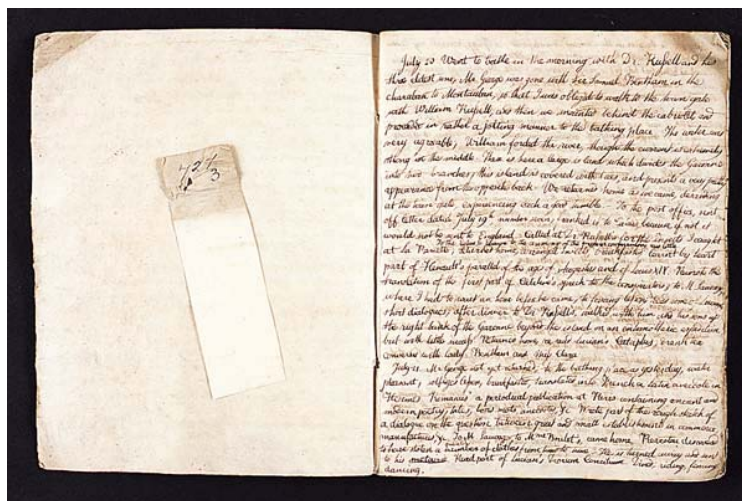
iv) Variabila X poate fi *motivul* acțiunii. În acest caz dăm peste ceea ce s-a numit ulterior **utilitarism motivațional**: ceea ce evaluăm moral acum nu sunt acțiunile singulare, nici clasele de acțiuni, nici regulile sau deciziile, ci *persoanele*, mai exact *patternurile motivaționale* care le animă să acționeze; iar acestea sunt morale sau nu în funcție de consecințele lor bune sau rele. Iată ce spune un susținător, R. Adams: "Un anumit pattern motivațional este mai bun din punct de vedere moral decât altul în măsura în care primul are mai multă utilitate decât cel din urmă. Persoana desăvârșită moral [...] s-ar cuveni să aibă cele mai utile dorințe și să le aibă cu intensitatea cea mai utilă; ea trebuie să aibă cele mai utile patternuri motivaționale care sunt cauzal posibile pentru ființele umane"². Așa cum am văzut, problema evaluării motivelor persoanei nu ține, în concepția lui Mill, de „arta moralității”, ci de „arta esteticii”.

v) Dacă X este *caracterul* agentului atunci vom avea un **utilitarism caracterial**, înrudit cu cel motivațional: “Un caracter este cu atât mai bun din punct de vedere moral cu cât e mai mare utilitatea ce rezultă din *posesia* generală a aceluia caracter” (P. Railton)³.

² R.M. Adams, „Motive Utilitarianism”, *Journal of Philosophy*, 73 (1976), p.470.

³ P. Railton, *How Thinking about Character and Utilitarianism Might Lead to Rethinking the Character of Utilitarianism*, în D.Lyons (ed), *Mill's Utilitarianism. Critical Essays*, Rowman & Littlefield Publishers Inc., 1997, p.101.

vi) În fine, dacă X este o *viață*, adică, simplificat vorbind, o combinație de variabile de tipul: acte, motive, reguli, caractere, vom putea vorbi despre un **utilitarism biografic**: “Orice individ trebuie să *trăiască* în așa fel încât cantitatea totală de utilitate în istoria lumii să fie adusă cât se poate de aproape de maximum. Iar a *trăi bine* presupune a efectua acele acte, a avea acele motive, a urma acele reguli și a poseda un asemenea caracter care să maximizeze utilitatea pe ansamblu” (R. Crisp)⁴.

Manuscris al lui Mill

7.2. Tipuri de utilitarism după teza eudemonistă

Să luăm acum în considerare și diferitele **variante ale tezei eudemoniste**: în ce constă *binele* relevant, Y, și ce metode de evaluare (măsurare) a lui avem? Binele relevant pentru această discuție este numit în diferite moduri: “utilitatea generală”, “binele general”, “fericirea generală”, “bunăstarea generală”, “interesul general” etc. (toate acestea sunt expresii echivalente, sugerând prin cuvântul „general” că doctrina utilitaristă e una *altruistă*, opusă egoismului etc). "Egoismul etic" e o teorie, puțin împărtășită în vremea noastră, conform căreia ceea ce conferă valoare morală unei acțiuni e urmărirea propriilor interese ale agentului acțiunii.⁵ Interesele altora nu au relevanță morală (T. Hobbes). Prin urmare, specific acestei doctrine morale e că fiecare persoană atribuie o importanță mai mare *propriilor* interese (fericiri) decât intereselor (fericirii) celorlalți. O asemenea părținare nu poate fi susținută decât dacă există temeieri factuale în favoarea unui asemenea tratament inegal. Dar o teză esențială a utilitariștilor (și a iluminiștilor în genere) - chiar esența principiului lor - e aceea că oamenii sunt *egali* sub aspect moral: că fericirea nu depinde de identitatea persoanei; că ideea "imparțialității perfecte între persoane" e "conținută implicit" în principiul utilității (V, 36). O anumită cantitate de durere e aceeași la un muncitor și la un nobil. "Fiecare trebuie să conteze ca o singură persoană, nimeni mai mult decât una" (V, 36). Neexistând un temei factual în favoarea importanței mai mari a propriei

⁴ R. Crisp, „Utilitarianism and the Life of Virtue”, *The Philosophical Quarterly*, no. 167 (42), 1992, p. 146.

⁵ Pentru discutarea acestei teorii, vezi J. Rachels, *Introducere în etică*, Editura Punct, 2000.

fericiri, rezultă că *egoismul etic e fals*. Ceea ce are relevanță morală nu e propria fericire, ci propria fericire pusă pe picior de egalitate cu fericirea altora, deci fericirea egală în importanță a *tuturor* persoanelor afectate de acțiune, altfel spus, fericirea *generală*. În acest fel, ideea milliană a "demnității" umane (II, 6) - adică a capacității exclusive și egal distribuite de a simți plăceri și dureri superioare, specific umane - conferă omului sentimentul superiorității sale *ca om*, indiferent de rangul social, rasă, sex, cultură etc.

Dar în spatele acestor cuvinte avem concepții diferite despre natura fericirii, despre evaluarea acesteia sub aspect cantitativ sau, de ce nu, și sub aspect calitativ, despre metodele de măsurare a ei, despre diferențele induse de probabilitățile asociate consecințelor bune etc.

Diferiți autori utilitariști au susținut, bunăoară, concepții diferite despre **natura fericirii**. Bentham și Mill, de exemplu, au acreditat ceea ce s-a numit „**teoria stării mentale**” cu privire la fericire pentru că și-au bazat teoria etică pe psihologia asociaționistă. Conform teoriei stării mentale, fericirea din principiul utilității e o stare mentală de plăcere (o „senzație”, după Bentham; o „emoție”, după Mill). S-a spus de aceea că utilitarismul acestor autori a fost un *consecinționism hedonist*. Inițial, ei au sperat să elaboreze unități de măsură și instrumente apte să evalueze cantitativ stările mentale de plăcere și durere, speranță care s-a dovedit până la urmă deșartă. Mill a considerat că și *calitatea* plăcerilor e un aspect ce nu poate fi ignorat, ceea ce l-a îndepărtat și mai mult de posibilitatea măsurării. Dar teoria stării mentale întâmpină și alte dificultăți, cum este cea evidențiată de experimentul ideal al „mașinii de produs trăiri” imaginat de R. Nozick:

"Să presupunem că ar exista o mașină de produs trăiri care ți-ar produce orice trăire dorești. Neuropsihologii ar putea să-ți stimuleze creierul în așa fel încât să gândești și să simți că scrii un roman important sau că îți faci un prieten, sau că citești o carte interesantă. Tot timpul ai pluti într-un bazin, cu electrozi atașați de creier. Te-ai conecta la această mașină a vieții, programându-ți dinainte experiențele vieții? ... *Ce altceva decât cum simțim viețile noastre din interior poate să aibă importanță pentru noi?* ... Ce altceva mai prezintă importanță pentru noi în plus față de experiențele noastre subiective? Mai întâi, vrem să *facem* anumite lucruri și nu doar să avem experiența realizării lor.... Al doilea motiv pentru care nu ne-am conecta este că vrem să *fim* într-un anumit fel"⁶.

Dacă Nozick are dreptate, dacă fiind conectat la mașină pierzi ceva esențial pentru fericirea ta (a *fi* ceva sau a *face* ceva, de pildă a mânca efectiv un cotlet și a te bucura de aceasta, nu doar a visa o asemenea plăcere), atunci teoria stării mintale (care nu face deosebirea între viața conectată la mașină și viața neconectată) trebuie respinsă. Există lucruri *distincte* de stările mentale care afectează fericirea noastră.

Din asemenea motive, alți autori, cum a fost R. M. Hare, au propus ca fericirea utilitaristă să fie tratată în termeni care se pretează mai ușor unei măsurări empirice și au sugerat în locul teoriei stării mentale „**teoria satisfacerii dorinței sau preferinței**”. În această optică, fericirea nu e o stare mentală, ci gradul satisfacerii, de către consecințele acțiunii, a preferințelor sau dorințelor tuturor celor afectați, tratați în mod imparțial (aici e vorba de satisfacerea preferințelor sau intereselor, care nu e nevoie să-ți facă plăcere); iar tăria preferințelor (prefer X lui Y) poate fi determinată empiric după declarațiile sau comportamentul observabil al agenților. În fine, mai există și „**teoria listei obiective**”, în termenii căreia fericirea este un mod de viață care conține un număr de lucruri obiectiv-valoroase, indiferent dacă sunt plăcute sau preferate: prietenia, fericirea, cunoașterea, activitățile intelectuale, frumusețea,

---

⁶ R. Nozick, *Anarhie, stat și utopie*, Humanitas, 1997, p.86.

împlinirea personală, solidaritatea, respectul, autonomia. Aceste bunuri pot primi ponderi iar criteriul corectitudinii unei acțiuni va consta în faptul că respectiva acțiune trebuie să contribuie cel mai mult la creșterea sumei ponderate a acestor valori pe termen lung. De acest tip e utilitarismul lui D. Parfit, utilitarismul „pluralist” al lui P. Railton, dar și „utilitarismul ideal” al lui G. Moore. Ceea ce e interesant de reținut e că această formă de utilitarism e un consecinționism *nehedonist*. Rezultă că nu toate formele de utilitarism sunt hedoniste.

Ford Abbey – conacul lui J. Bentham, unde tânărul Mill își petrecea verile.

Ar mai trebui observat că atunci când vorbește despre maximizarea bunăstării, fericirii sau utilității, Mill nu consideră că orice consecințe plăcute ale unei acțiuni au *relevanță morală*. Plăcerea produsă de mâncarea înghețatei nu are o relevanță morală, nici aceea stârnită de urmărirea la televizor a jocului de fotbal sau de citirea revistei *Plai cu boi*. În schimb, există consecințe care reprezintă un bun social, care sunt *vitale* pentru asigurarea coeziunii și identității corpului social, a "siguranței" lui, cum ar fi cele vizând apărarea vieții, a proprietății, a demnității persoanei, a încrederii reciproce, a libertății de opinie etc. Tocmai de aceea nu avem reguli morale pentru mâncarea înghețatei dar avem reguli morale privitoare la proprietate, libertatea religioasă etc.

Am putea privi acum teza „eudemonistă” și din punctul de vedere al **cantității și calității fericirii** (în speță, a plăcerii). Din acest punct de vedere avem două poziții clasice majore, cea a lui Bentham și cea, semnificativ diferită, a lui Mill.

Doctrina etică a lui Bentham susține că plăcerile sunt măsurabile doar cantitativ (diferențele calitative fiind irelevante pentru calculul consecințelor) și că avem unități de măsură (de pildă intensitatea și durata plăcerilor ori durerilor, pe care fiecare le poate resimți introspectiv), orice cantitate de plăcere/durere putând fi comparată cantitativ cu oricare alta. Aceasta e așa-zisa teză a “comensurabilității cardinale complete a plăcerilor” și ea e subiacentă “calculului fericirii” (*felicific calculus*) propus de Bentham.

Mill nu a fost econom cu criticile adresate maestrului său, între altele și pentru că a ignorat diferențele *calitative* dintre plăceri, lăsând deschisă calea acuzațiilor de hedonism vulgar, „o doctrină demnă doar de porci”. Or, e o veche constatare aceea că plăcerile umane sunt diferite de cele animale tocmai prin *natura* lor diferită calitativ: plăcerile intelectuale, cele legate de exercitarea puterii politice sau plăcerile vieții morale sunt specific umane și de aceea calitativ superioare celor trupești (comune cu animalele) în așa fel încât nici o cantitate din cele inferioare, oricât de mare, nu egalează vreo cantitate din cele superioare, oricât de mică. Pe scurt, Mill susține că plăcerile sunt evaluabile cantitativ-calitativ și că există o ierarhie *ordinală* a lor: plăcerile intelectuale au o *superioritate absolută* - o cantitate M plăcere superioară nu e egalată de “nici o cantitate din cealaltă plăcere (fizică)”, oricât de mare ar fi aceasta din urmă (II, 5). Acesta e substratul celebrei sale afirmații: “E mai bine să fii un Socrate nesatisfăcut [fizic] decât un nebun [incapabil de plăceri superioare] satisfăcut” [fizic] (II, 6). Iată de ce se afirmă în literatura de comentariu că, spre deosebire de Bentham, J. S. Mill susține un “hedonism *calitativ*”. În această abordare a utilitarismului, vom spune că o acțiune e *corectă* dacă maximizează cantitatea de plăceri superioare (și, în subsidiar, inferioare). Acesta e **principiul millian al utilității**.

Casa lui Mill în Kensington, Londra

Să analizăm teza eudemonistă și sub un alt aspect: acela al **metodelor de evaluare (măsurare) a plăcerilor**. Dus de valurile unui elan științific, Jeremy Bentham a propus celebra sa „aritmetică a fericirii”, o pretinsă metodă *algoritmă* de evaluare morală a acțiunilor bazată pe calcularea „soldului” (*balance*) plăcerilor și

durerilor cauzate de acțiune, adică a diferenței dintre cantitățile lor (analogul calculului cost-beneficiu). În fața insurmontabilelor dificultăți de măsurare a cantităților de plăcere și durere, care rămân ascunse în sufletul fiecărui individ, Mill abandonează (cel puțin în parte) această metodă și pare să împrumute (fără a spune undeva explicit) **metoda observatorului ideal** a lui A. Smith: noi trebuie să acționăm *ca și cum* am fi observatori ideali sau “judecători competenți” ideali. Ceea ce face un judecător competent ideal e o estimare în linii mari, globală, *cantitativ-calitativă* a soldului consecințelor acțiunii, fiind *perfect informat, imparțial* și având drept criteriu *Principiul utilității*. Într-o formă simplă, testul lui Mill sună astfel: noi, oamenii imperfecti, e dezirabil (trebuie, e corect) să acționăm așa cum ne-ar spune un “judecător competent” *ideal* care gândește după principiul millian al utilității, dacă l-am putea consulta.

În fine, vom încheia identificarea variantelor tezei eudemoniste cu luarea în considerare a **probabilității consecințelor acțiunii**. După acest criteriu putem avea două forme inedite de utilitarism care duc uneori la evaluări diferite: actualismul și probabilismul. Un utilitarist *actualist* ia în calcul consecințele *reale* ale acțiunii, făcând o evaluare retroactivă a acesteia, *după* împlinirea ei. Mill pare uneori să se plaseze, confuz, pe acest punct de vedere (II, 2). E evident însă că nu au nici o relevanță morală acele consecințe *reale* care sunt neanticipabile, neprevizibile. Nu putem fi trași la răspundere pentru ceea ce s-a întâmplat deși n-a fost previzibil pentru noi. Previzibilitatea consecințelor pare să fie un factor hotărâtor în decizia morală. Un utilitarist *probabilist* are în vedere tocmai consecințele *previzibile, intenționate* sau așteptate (numite de Mill „intenții”). El evaluează acțiunea *înainte* de împlinirea ei. Într-o notă la tratatul de psihologie a lui James Mill (*Analysis of the Phenomena of the Human Mind*), J. S. Mill se arată ferm și explicit pe poziții probabiliste. Iată celebrul său exemplu: “O persoană care dă un medicament unui pacient, care moare în consecință, nu e vinovată [...] dacă ea a *prevăzut* consecințe bune în urma administrării medicamentului. Ea e vinovată doar dacă a *estimat* drept consecință moartea pacientului” și aceasta chiar și în cazul în care a dorit că moartea pacientului, un criminal, să fie un bine pentru lume. Două concluzii decurg din acest fragment. Prima, că în evaluarea morală a acțiunii medicului, acțiune sfârșită atât de tragic, ceea ce contează nu e consecința *reală* a acțiunii (moartea pacientului), ci consecința *estimată*, anticipată (medicul a anticipat o sporire a binelui prin vindecarea bolnavului). A doua, numai *intenția* contează în evaluarea morală a acțiunii, nu *motivul* agentului: acțiunea medicului e *incorectă* moral dacă el a prevăzut drept consecință moartea pacientului (adică a intenționat să-l ucidă) mânat de dorința (motivul *moral*) de a face un bine lumii scăpând-o de un criminal. După cum putem vedea, în mod surprinzător, Kant și Mill gândesc la fel evaluarea acestui caz, deși justificările lor teoretice sunt diferite.

7.3. Intenție și motiv

Merită să definim mai precis acești termeni centrali în etica lui Mill, preluați ca atare din psihologia asociaționistă: intenție și motiv. **Intenția** unei acțiuni e *consecința estimată* sau așteptată (*expected*) sau prevăzută sau anticipată a acțiunii (spunem că medicul “intenționează” să-l vindece pe pacient, adică să sporească plăcerea în toți cei afectați de acțiune; alteleori, consecințele acțiunii pot fi rele). Însă asta nu înseamnă necesarmente că agentul și *dorește* acele consecințe, căci ele îi pot fi *dezagreabile*. **Motivul** unei acțiuni e trăirea (pasivă) de plăcere/durere personală a

medicului care e asociată cu consecințele (scopul) acțiunii și constituie primul imbold la acțiune (spunem că medicul “dorește” sau nu dorește să-l vindece pe pacient). Intenția și motivul sunt două lucruri diferite. Medicul poate *intenționa* să-l vindece pe pacient (poate *anticipa* vindecarea după administrarea unui medicament) chiar dacă face acest lucru cu *neplăcere*, cu *aversiune* (pentru că-l urăște) sau dintr-un *motiv egoist* (plăcerea de câștig). Un medic *avar* (i.e. care și-a transformat plăcerea de câștig într-o *trăsătură de caracter*) poate face o acțiune moralmente corectă căci corectitudinea depinde numai de intenție. Medicul care îi administrează pacientului o otrăvă anticipând că va muri comite un act imoral (intenționează maximizarea nefericirii în lume), chiar dacă acel pacient e un bandit și medicul e impulsionat în actul său de *dorința* de a face un bine semenilor. Acest motiv îmi spune *ce fel de om* e medicul (e un om ce-și iubește semenii), nu dacă acțiunea lui e corectă sau nu. Cel ce salvează un om de la înec din *dorința* de a se putea răzbuna după aceea pe el comite un act moralmente corect chiar dacă motivul său e blamabil; dacă acest motiv devine o „dispoziție habituală” a respectivei persoane, vom spune că *ea* e răzbunătoare, că are un *caracter* răzbunător, dar nu că acțiunea e incorectă moral. Un om răzbunător face de regulă acțiuni „răzbunătoare”, *cauzate* adică de acest viciu moral, acțiuni care sunt îndeobște și *incorecte* moral, căci au drept *consecință* sporirea durerii în lume. Un om cu un caracter „urât” (evaluare estetică) poate face acte „corecte” (evaluare morală), deși el e înclinat să facă acte „urâte” (evaluare estetică). De aceea afirmă Mill în *Utilitarismul* că “motivul nu are nimic de-a face cu moralitatea acțiunii, deși are de-a face mult cu valoarea agentului. Cel ce-și salvează semenul de la înec face un lucru moralmente corect, indiferent dacă motivul său a fost datoria sau speranța de a fi plătit pentru osteneală” (II, 19). În această accepție a termenilor, și etica lui Mill, ca și cea a lui Kant, e o etică a intenției (intenția fiind gândită acum în sens consecinționist).

Mill e ambiguu și oscilant în ceea ce privește raportul dintre arta esteticii și arta moralității. Căci problema educației morale – adică a formării unui *caracter moral* – ar trebui, în mod firesc, să aparțină „eticii”, deși ea pare să fi fost transferată mai degrabă artei „esteticii”. Mill vorbește însă și de *motivul moral*, care e „sentimentul datoriei” (i.e. dorința de a maximiza binele general), ca și de relevanța motivelor în „evaluarea *morală* a agentului” (II, 19). Deci există o parte a artei esteticii care se ocupă de motivele *morale*, de latura *morală* a caracterului persoanei, nu doar de motivele habituale non-morale. Mill e convins că în urma unei educații morale adecvate, ajunși într-o stare evoluată a omului și a societății, „impulsul direct spre promovarea binelui general va fi unul dintre motivele habituale ale acțiunii umane” (II, 18). Cu toate aceste intersecții, autorul nostru ne cere totuși să distingem între un caracter moralmente „bun” (nu „corect”) și o acțiune moralmente „corectă”. Un caracter *moralmente bun* e un caracter plin de virtuți morale, adică de „dispoziții habituale” care *cauzează* constant acțiuni *corecte*, adică acțiuni care au drept *consecință* maximizarea bunăstării generale. O persoană *cumpătată* se va manifesta constant prin acțiuni *cumpătate* (perspectiva „estetică”), acțiuni care sunt și *corecte* pentru că maximizează bunăstarea generală (perspectiva etică).

Ne-am putea imagina acum varietatea enormă de utilitarisme posibile care ar rezulta din combinarea între ele a tuturor variantelor de mai sus. Oare în care dintre ele s-ar încadra teoria etică a lui Mill? Cu toate că textul *Utilitarismului* nu e univoc și conține multe tatonări și imprecizii, fiind mai degrabă un eseu polemic și programatic decât un tratat etic, am putea încerca un răspuns.

Harriet Taylor, soția.

J. S. Mill

7.4. Rolul principiilor secundare

Sfârșitul capitolului II al *Utilitarismului*, în care Mill vorbește despre importanța „principiilor secundare” în evaluarea morală, a descurajat interpretarea ce i-a fost dată inițial ca utilitarist acțional simplu (H. McCloskey). Conform abordării sale, **moralitatea** unei societăți constă în *sistemul datoriilor morale* acreditate prin tradiție (acestea sunt ceea ce el numește „principiile secundare”); în viața de fiecare zi, omul simplu decide moral prin raportare la aceste datorii sau norme morale în măsura în care le-a interiorizat prin educație. Sistemul datoriilor morale este complet justificat și acreditat social pe temeiul faptului că existența sa va maximiza utilitatea. Omul simplu nu a auzit de principiul utilității, dar în ciuda acestui fapt el se comportă moral. Și o face tocmai pentru că ghizii săi sunt codurile morale moștenite și interiorizate prin educație. Aplicarea mai mult sau mai puțin spontană a acestora e cel mai eficient mod de a ne comporta moral. Noi nu folosim în orientarea noastră morală cotidiană principiul prim, principiul utilității însuși – care ne-ar cere să facem un greoi calcul al consecințelor pentru fiecare acțiune în parte. Ce s-ar întâmpla dacă am începe să facem un asemenea calcul complicat de fiecare dată când luăm o decizie morală? Evident, nu am mai ajunge niciodată să acționăm. Dacă am sta să facem calcule de utilitate înainte de a sări în apă pentru a salva pe cineva de la înec am fi în cel mai bun caz ridicoli. Dar avem o regulă morală pentru asta și, în măsura în care e bine asimilată prin educație, ea ne determină să sărim în apă fără să ne gândim prea mult. Tocmai de aceea spuneam că modul optim de a ne ghida moral nu e după principiul utilității, ci după regulile morale care au fost instituite în timp, poate că pe bază de calcul utilitarist, conștient sau nu, cum susține Mill. Fără aceste reguli, educația noastră morală și comportamentul nostru moral ar fi practic imposibile. Căci educația morală constă tocmai în asimilarea de reguli. Doar în cazuri *exceptionale*, precizează Mill, de pildă cazuri de dileme morale (conflict al datoriilor) sau de instituire a unor reguli noi, vom apela la principiul utilității însuși, căci în aceste situații ne lipsesc regulile. Acestea sunt însă cazuri rare, în care decizia se ia greu, deliberarea are loc cu un mare consum de timp și energie, iar rezultatul, oricând

revizibil, e omologat printr-un proces complicat de stabilire treptată, prin asociație de idei, a unui *consens social* în privința adoptării sau neadoptării unei *reguli* noi sau a rezolvării unei dileme morale, în circumstanțe bine precizate.

Pentru ca o acțiune să fie omologată ca *morală* („corectă”) ea trebuie să facă parte dintr-o *clasă de acțiuni* care sunt recunoscute ca morale de societate; morala nu e o chestiune personală, ci una socială. Așadar, nu e suficient ca o acțiune să ducă la maximizarea utilității pentru a fi considerată morală, ci mai trebuie să fie acoperită de o *datorie morală* omologată social pe criteriul utilitarist, adică asociind respectarea ei cu maximizarea binelui public; ba chiar mai mult, ea trebuie să fie *impusă* indivizilor prin *sanțiuni punitive* (care pot fi: remușcările propriei conștiințe, oprobiul opiniei publice sau chiar sanțiuni juridice). O obligație tehnică ce privește lucrul la strung nu e însoțită de asemenea „pedepse” atunci când e încălcată (nu simt remușcarea specific morală etc.). Iar acțiunile singulare, izolate, neacoperite de reguli impuse prin pedepse, deși pot duce la maximizarea utilității nu sunt propriu-zis „morale” din același motiv: pentru că **morala e un fenomen social** - acțiunile morale privesc cele mai importante forme de utilitate din societatea omenească (proprietatea, viața, familia, dreptatea etc.) și trebuie să exprime consensul social întru apărarea acestor utilități prin instituirea unor *reglementări* morale corespunzătoare⁷.

Cum am putea interpreta specificul utilitarismului lui J. S. Mill? Cea mai plauzibilă interpretare a utilitarismului millian mi se pare aceea de **utilitarism acțional binivelar**. Aceasta înseamnă că Mill face o distincție între *criteriul moralității* acțiunilor (ce *este* corect?), acest criteriu fiind maximizarea fericirii generale (înțeleasă ca plăcere), respectiv *procedura de decizie* (cum *aflăm* că ceva e corect), aceasta fiind dublă: (i) procedura cotidiană, pentru omul de rând, e dată de „principiile secundare” (i.e. concordanța acțiunilor cu datoriile omologate social pe baza unui tacit principiu al utilității - II, 24) și (ii) în caz de conflict al datoriilor, de introducere a unor datorii noi etc., se apelează la principiul utilității însuși, încercând să gândim ca și cum am fi „judecători competenți” ideali (obiectivi și imparțiali).

Având în vedere varietatea artelor pe care le conține teoria milliană a raționalității acționale, putem spune acum că „arta oportunului” e arta evaluării unor acțiuni *singulare* numai în funcție de consecințe; o acțiune singulară e **oportună** (*expedient*) social dacă maximizează utilitatea generală (punct). Despre oportunitate vorbim mai des în politică și economie. În schimb, vom spune că o acțiune e **morală** („corectă”) dacă este *oportună* & aparține unei *clase* de acțiuni care e prescrisă de o *datorie morală* omologată social & nerespectarea acelei datorii justifică *pedeapsa* (V, 14) & produce bunuri *interpersonale* (pentru toți cei implicați), nu personale (egoism). O datorie morală e *impusă* de societate, deci e însoțită de constrângere – fie internă, fie externă. Iar omologarea socială a unei datorii e explicată de Mill printr-un proces de asociație de idei în urma căruia apare *sentimentul obligativității* ei în calitate de regulă ce apără o formă *vitală* de interes social (viața, familia, proprietatea, libertatea etc.). Se vede de aici că Mill nu putea fi, ca teoretician al moralei, un utilitarist acțional simplu, căci principiul utilitarismului acțional stă, în viziunea sa, la baza artei oportunului, nu la baza artei moralității. În fine, dacă privim lucrurile din perspectiva artei esteticii, vom evalua persoane sau caractere: despre *persoane* nu

---

⁷ A se observa diferența față de Kant: la Kant, datoriile morale nu sunt impuse de societate, *din afară* (heteronomie), ci sunt impuse *din interior*, de propria conștiință morală (autonomie). Și la Mill avem, între altele, o constrângere internă (remușcările propriei conștiințe), dar aceasta e rezultatul educației sociale (heteronomie), pe când la Kant se presupune că legile morale aparțin „voinței pure” care e în mod a priori aceeași la toți oamenii, la fel ca și legile sale (autonomie).

vom spune însă că sunt „corecte” (termen rezervat pentru *acțiunile* ce țin de „arta moralității”), ci că au motive „nobile” sau un **caracter „frumos”**, că sunt cinstite, amabile, vesele, etc.

S-ar mai putea adăuga faptul că utilitarismul lui Mill e un **hedonism calitativ** în sensul că fericirea e identificată cu plăcerea ca *stare mentală* și, în plus, e asumată teza ierarhiei *ordinale* a plăcerilor. În fine, utilitarismul lui Mill e un **utilitarism probabilist** în sensul că evaluarea morală a acțiunilor se face după utilitatea *așteptată* a lor, adică după „intenția” bună sau rea cu care e făcută acțiunea.

Pe scurt, utilitarismul lui Mill e un utilitarism acțional binivelar, probabilist, bazat pe un hedonism calitativ și scufundat într-o teorie mai generală a raționalității acțiunii, de factură utilitaristă, așa-zisa „artă a vieții”.